

Arvostelemisesta tekona*

Arvosteleminen, sanokaamme heti alkuun, on ratkaisemista, katkaisemista tai päättämistä. Juridisessa mielessä ”arvostella” on yhtä kuin ”tuomita” eli *panna lakia täytäntöön tuomarina*.

Pystyäkseni käsittelemään aihettani tahdon asettautua oikeudenkäynnin muodostavan todistelujen ja perustelujen vaihdon loppupisteeseen. Onhan arvostelemisen aktin aika aina punninnan tai päätännän päätteeksi. Esitän keskusteltavaksi yhdenlaista tämän teon fenomenologiaa.

Erotan toisistaan lyhyen ja pitkän arvostelemisen. Lyhyt merkitsee ratkaisemista, jolla katkaistaan epävarmuus. Sitä vastoin pitkässä, epäilyksettä hankalammin havaittavassa arvostelemisessa arvostelma avustaa yhteiskuntarauhaa. Koetan saada kuljetuksi lyhyestä pitkään.

Arvosteleminen, sanokaamme heti alkuun, on ratkaisemista, katkaisemista tai päättämistä¹. Juridisessa mielessä ”arvostella” on yhtä kuin ”tuomita” eli *panna lakia täytäntöön tuomarina*². Sen merkitys sallii kuitenkin arvostelemisen aktin laajentua ei-tekniiseen, ei-juridiseen suuntaan tavalla, jonka osatekijöistä ja ehdoista muistutan heti seuraavaksi.

Tavanomainen teonsana ”arvostella” virittää kokonaisen asteikollisen päämerkityksiä, jotka luokittelen tässä sen mukaan, mitä nimitän kernaimmin kasvavaksi tiheydeksi. Ensinnäkin heikossa mielessä arvosteleminen tarkoittaa mielipiteen muodostamista ja esittämistä³. Arvostelemalla yksinkertaisesti ilmaistaan näkemys jostakin.

Vähän vahvemmassa mielessä arvosteleminen merkitsee arvioimista. Mukaan tulee näin hierarkkinen aines, joka il-

maisee suosimista, arvonantoa, hyväksyvää myöntämistä tai puoltamista. Kolmatta voimakkuusastetta ilmaisee arvostelemisen subjektiivisen ja objektiivisen puolen kohtaaminen. Joku pitää jotakin väitettä totena, hyvänä, oikeana, laillisena (objektiivinen puoli), joku myöntyy, mukautuu ja liittyy siihen (subjektiivinen puoli).

Vihdoin päästään syvemmälle tasolle, jolla Descartes toimi teoksensa *Mietiskelyjä* neljännessä osassa⁴. Siinä arvostelma kehkeytyy ymmärryksen ja tahdon lankeamisesta yhteen. Ymmärrys puntaroi totta ja epätotta, tahto päättää. Näin olemme tavoittaneet verbin ”arvostella” vahvan mielen: se ei tarkoita vain mielipiteenmuodostusta, arviointia, totena pitämistä, vaan viime kädessä asemointia, position omaksumista. Voimme lähteä liikkeelle tästä totunnaisesta käyttömerkityksestä saadaksemme jälleen kokoon arvostelemisen varsinaisen lainopillisen mielen.

Juridisessa merkityksessään arvosteleminen puuttuu itse teossa sosiaaliseen käytäntöön sillä sananvaihdon ja diskurssin tasolla, jonka Jürgen Habermas liittää viestimiseen tai vuorovaikutukseen, kommunikatiiviseen toimintaan: oikeudenkäynnin keskeisessä yhteiskunnallisessa käytännössä⁵. Oikeusprosessissa toistuvat tiiviisti arvostelemisen kaikki totunnaiset käyttömerkitykset. ”Arvostella” merkitsee samaa kuin ”muodostaa mielipide tai näkemys”, ”arvioida ja arvottaa”, ”pitää totena tai oikeana” ja lopulta: ”ottaa kantaa”.

Paul Ricœur

Toukokuussa 2005 kuollut Paul Ricœur oli yksi kuuluisimmista 1900-luvun ranskalaisista ajattelijoista. Hänen polkunsuunta filsofiasa kulki eksistentiaalisiin, fenomenologian ja strukturalismin kautta hermeneutiikkaan, jota hän kehitti useissa teoksissaan. Filsofian opinnot vuonna 1913 syntynyt Ricœur aloitti 1930-luvulla Sorbonnessa Gabriel Marcelin kanssa. Sotavuodet hän vietti vankeudessa kääntäen Husserlia ja perehtyen Karl Jaspersin tuotantoon. Professorina Ricœur opetti filsofiaa Strasbourgin, Nanterren, Sorbonnen ja Chigacon yliopistoissa.

Vaikka Ricœurin tuotannon pääpaino on siinä, mitä on tavattu kutsua teoreettiseksi filsofiaksi, hänen viimeaikaisiin kirjoitustensa kuuluu myös kaksi oikeusfilsofista artikkelikokoelmaa *Le Juste 1* (1995) ja *Le Juste 2* (2001) sekä yhteiskuntafilsofiaa käsittelevä *L'idéologie et l'utopie* (1986, 1997).

Ei myöskään pidä unohtaa laajaa huomiota herättänyttä teosta *Soi-même comme un autre* (1990), jossa pohditaan narratiivista itseyyttä ja etiikkaa. Ricœurin viimeiseksi teokseksi jäi *Parcours de la reconnaissance* (2004).

Nyt kuuluu kysymys: millä ehdoilla arvostelemisen aktia voidaan lainopillisessa muodossaan sanoa auktorisoiduksi tai päteväksi? Artikkelissani ”Le juste entre le légal et le bon”⁶ olen tarkastellut neljää ehtoa:

1. kirjoitettujen lakien olemassaolo;
2. institutionaalisen raamin läsnäolo: tuomioistuimet, oikeustalo ja niin edelleen;
3. pätevyityneiden, pätevien, riippumattomien, niin sanotusti ”arvostelmissa rasiitettujen”⁷ henkilöiden puuttuminen asioihin;
4. oikeudenkäynnin tapahtumakulku, jolle tuomion julistaminen muodostaa päätepisteen.

Tämän pysäyttävän päätöksen⁸ tuolla puolen on taatusti yhä mahdollista punnita asioita siinä mielessä, jossa kaikki arvosteleminen vetoaa itsensä ulkopuoliseen *muttaan*. Joka tapauksessa lainopillisen tason arvostelemisen tunnusmerkkeihin kuuluu keskeyttää todistelujen esittämiset ja vastatodistelut, asettaa ne päätepisteeseen, vaikka se onkin tilapäinen ainakin niin kauan kuin valitustiet pysyvät avoinna. Lopulta jossakin paikassa, jonakin hetkenä viimeinen päätös tai pysäytys vahvistaa julkisen järjestysvallan.

Ennen kuin osoitetaan, miksi emme voi kannattaa tätä täysin oikeudenkäynnin edellytysten rajoittamaa arvostelemisen määritelmää, on paikallaan alleviivata lyhyeksi luonnehtimamme arvostelemisen sosiaalista välttämättömyyttä. Sehän tarkoitti siis epävarmuuden lakkauttamista. Oikeuskäsittelyn tiukoissa rajoissa arvosteleminen ilmenee päätösvaiheena monihahmoisessa näytelmässä: osapuolet tai heidän edustajansa, yleinen syyttäjä, tuomari, valamiehistö ja niin

edelleen. Lisäksi tämä päättävä akti sulkee aleatorisen, satumille alttiin prosessin. Tässä katsannossa oikeudenkäynti muistuttaa shakinpeluuta. Säännöt ovat tutut, mutta koskaan ei tiedä, kuinka vastapeluri siirtää.

Oikeuden käyminen tarkoittaa oikeudelle sitä, mitä vastustaja pelin säännöille. On edettävä loppuun asti, jotta tietää päätöksen. Näin päätös lakkauttaa periaatteessa lakkauttoman punninnan ja päätännän. Huolimatta rajoituksista, joista kohta mainitaan, arvosteleminen, joka lakkauttaa prosessin sattumanvaraisuuden, ilmaisee oikeuden voiman. Se käyttää oikeutta ainutkertaisessa tilanteessa.

Arvosteleminen ilmaisee oikeuden voiman ylläpitämällä kaksinaista suhdetta lakiin. Yhtäältä se vaikuttaa yksinkertaisesti soveltavan lakia johonkin tapaukseen, mistä syystä Kant kutsui arvostelemista ”määrittämiseksi”. Toisaalta se kuitenkin käsittää lain tulkitsemisen: tässä mielessä mikään tapaus ei yksioikoisesti esimerkillistä yksittäistä sääntöä. Kantilaisessa kielessä viipyen voisi sanoa, että arvosteleminen tässä mielessä nostaa esiin ”harkitsevan arvostelman”, joka koostuu säännön etsimisestä uudelle tapaukselle.⁹

Tuossa jälkimmäisessä merkityksessään oikeuden päätös ei supistu jutun ratkaisemiseen ja päättämiseen. Se avaa uran, jota pitkin kaikki oikeudenkäyttö voi kulkea ja luoda ennakkotapauksia. Siten arvostelemisen lakkauttava laatupiirre ei päätännän päätteeksi ehdytä arvostelemisen merkitystä.

Ennen kuin laajennan esitystäni, tahdon vielä sanoa, että oikeudenkäynnin ahtaissa rajoissa tarkasteltuna arvosteleminen paikantuu helposti yhteiskunnan yleiseen toimivuuteen. Yhteiskuntaa kun voi Rawlsin¹⁰ tavoin pitää

valtavana osien tai osuuksien jakamisen järjestelmänä. Arvosteleminen akti on miellettäviissä juuri 'distributiivisen oikeudenmukaisuuden' idean suojissa. Kehittäähän kukin yhteiskunta itse asiassa jonkin keksinnön, kaavan, järjestelyn tai virityksen tasataksaan osuudet, joita ei käy mittaaminen pelkän markkina-arvon mukaan. Yhteiskunnat osittavat kaikenlaiset hyödykkeet, markkinaperusteiset ja muut. Laajassa mielessä arvosteleminen koostuu toiminnan sfäärien osittamisesta [*dé-partager*], eri toimijoiden vaateiden rajoittamisesta [*dé-limiter*] ja viimein epäoikeudenmukaisten jakojen korjaamisesta, kun yhden toimeliaisuus riistää toisten osallisten toimintaa.

Tässä katsannossa arvosteleminen tosiaan on erottamista. Saksan termi *Urteil* ilmaisee asian hyvin: on kysymys siitä, että tehdään yhden ja toisen osa [*Teil*]. Arvosteleminen on siis akti, joka osittaa [*dé-partage*], erottaa [*sé-pare*]. En sano tässä mitään kovin epätavallista. Jo antiikissa suunnattiin piilevästi samaan erotteluun: roomalainen määritelmä kuului *suum cuique tribuere* eli "kullekin on jaettava omansa". Myös koko Kantin oikeusfilosofia varaa erontekoon "omani" ja "omasi" välillä eli aktiin, jossa vedetään raja yhden ja toisen välille¹¹.

Nämä pohdiskelut erottamiseen tai irrottamiseen viittaavan päättämisen luonteesta valmistavat tietä tarkastelun ratkaisevalle avartamiselle, jota lupailtiin esitykseni alussa. Miksi oikeastaan emme voi pysähtyä siihen, mitä olemme kutsuneet lyhyeksi arvostelemiseksi, jossa pannaan päätepiste epävarmuudelle? Siksi että oikeusjuttu itse vain koontaa tai kodifioi laajemman ilmiön eli konfliktin. Tämän johdosta oikeudenkäynti yksityiskohtaisine menettelyineen on paikannettava uudelleen niin, että sen taustalle hahmotetaan huomattavampi yhteiskunnallinen ilmiö, joka on sisäänrakennettu kansalaisyhteiskunnan toimintaan ja julkisen keskustelun alkuperään.

Täytyy päästä perille. Oikeusjutun takana on eripura, ero, kiista, yhteenotto, riita. Ja riidan takana on väkivalta. Oikeuden paikka sijaitsee näin risteyksessä. Se ikään kuin muodostaa osan vaihtoehtojen kokonaisuudesta, jonka yhteiskunta asettaa väkivaltaa vastaan ja joka samalla määrittelee oikeusvaltion. Kirjassani *Lectures I*¹² teen kunniata Eric Weilille, joka teoksensa *Logique de la philosophie*¹³ johdannossa omistaa pitkällisen pohdinnan puheen ja väkivallan suhteille. Tietyllä tavalla kaikki ne toimet, joihin olemme viittaneet, aina harkinnasta päättämiseen ja tuomitsemiseen saakka, todistavat puhumisen valituksi tulemisesta ja väkivallan valitsematta jättämisestä.

Tämän väkivallan vastaisen ja puhetta puoltavan valinnan täyttä kantavuutta ei tavoiteta, jos ei tiedosteta väkivallan ilmiön valtaisuutta. Olisi väärin tyypistää väkivalta kimppuun käymiseksi, vaikka sitten fyysisen aggression – iskujen, vammojen, kuoleman, vapaudenriiston, laittoman pidättämisen ja niin edelleen – tuolle puolen laajennettunakin. Pitää vielä tämän jälkeen tehdä tiliä sitkeimmistä väkivallan muodosta, kostosta, toisin sanoen yksilön itse itselleen uskottelemasta oman käden oikeudesta.

Oikeus ei pohjimmaltaan vastusta vain väkivaltaa sellaisenaan tai kaikkia mainittuja piiloisia ja hienovaraisia väkivaltoja. Se vastustaa myös oikeutta jäljittelevää kostoja, oikeuden ottamista omiin käsiin. Tässä mielessä oikeuden perustavaa laatua oleva teko, jonka myötä

oikeuden voi sanoa olevan yhteiskuntaan perustettu, on akti, jolla yhteiskunta vie yksilöiltä oikeuden ja vallan tehdä itse itselleen oikeutta. Tällä teolla julkinen valta pidättää itsellään lainkäytön ja soveltamisen vallan. Takavarikoinnin myötä oikeuden toimet etenkin rikosten rankaisemisessa kantavat yhä näkyvää merkkiä alkuperäisestä väkivallasta eli klostosta.

Monissa suhteissa rangaistus, varsinkin jos siinä on tallella jotakin vanhasta sovituksen ideasta, pysyy kostonhimon liudentuneena, suodattuneena, sivilisoituneena muotona. Väkivallan/kostonhimon itsepintaisuudesta johtuen emme pääse oikeuden merkitykseen muuten kuin kulkemalla kiertotietä epäoikeuden vastaisen mielenilmauksen kautta. Huudatus "Mikä vääryys!" ilmaisee paljon selvänäköisemmän aavistuksen yhteiskunnan todellisesta luonteesta ja väkivallan viipylystä siinä kuin mikään järkiperäinen tai perusteltu keskustelu oikeudesta.

Näillä kohdin kuuluu kysyä, mitä arvosteleminen perimiltään on. Erittelyn voisi aloittaa nyt uudelleen siitä huomionarvoisesta operaatiosta, jossa valtio perii yksilöiltä takaisin oikeuden suoran käytön. Tästä voisi edetä koston oikeutena. Näyttäisi siltä, että arvostelemisen aktin horisontti on lopulta laajempi kuin turvallisuus, yhteiskuntarauha. Missä määrin tämä perimmäisyys kimmahtaa takaisin lähtökohtaiseen määritelmään arvostelemisesta epävarmuuden katkaisemisena ja eripurien ratkaisemisena?

On sanottu, että päättäminen on erottamista, viivan vetämistä sen väliin, mikä on minun ja mikä sinun. Yhteiskuntarauha saa näkymään vesileiman jostakin paljon syvällisemmästä, joka sivuaa vastavuroista tunnustamista. Ei ole puhe sovitukselta, vielä vähemmän rakkaudesta tai anteeksiannosta. Ne eivät enää ole lainopillisia suureita. Puhe on tunnustamisesta [*reconnaissance*]. Missä mielessä?

Ajattelen, että arvosteleminen on saavuttanut maalinsa, kun se, joka on niin sanotusti voittanut jutun, tuntee itsensä yhä kykeneväksi sanomaan: "Hävinnyt vastapuoleni säilyi minunkaltaisenani oikeussubjektina. Hänen asiansa ansaitsi tulla kuulluksi. Hänellä oli esittää järkeenkäyneitä ja mahdollisia väitteitä." Mutta tunnustaminen ei olisi täydellistä, ellei samaa voisi sanoa myös hävinnyt osapuoli, väärässä ollut ja tuomittu. Hänen täytyisi julistaa, että hänen saamansa tuomio, joka sanoo hänen olleen väärässä, ei ollut väkivaltanteko vaan tunnustus.

Mihin yhteiskuntanäkemykseen tämä pohdinta meidät johtaa? Nähdäkseni vähän pitemmälle kuin käsitykseen yhteiskunnasta yhteistyökaaviona tai malliin, jonka mukaan yhteiskunta jakaa osia tai ratkaisee jäsentensä väliset osuudet. Kooperointiskeeman termi esiintyy John Rawlsin teoksen *A Theory of Justice* ensiriveillä¹⁴. Teoksessa suositetaan näkemystä yhteiskunnasta jakelujärjestelmänä.

Sietää kysyä: mikä tekee yhteiskunnasta jotakin enemmän kuin vain distribuutiosysteemin? Tai paremminkin: mikä tekee jakelusta yhteistyöelimen? Näillä kohdin pitäisi ottaa oikeudesta huomioon jokin puhdasta menettelytapaa sisältölisempi ainesosa. Jokin yleinen hyvä, joka koostuu jaetuista arvoista. Tässä olisi tilaa yhteisölliselle ulottuvuudelle yhteiskuntarakenteen puhtaan menettelytapaluottavuuden alla.¹⁵

Ehkä sieltä löytyisi jakamisen metaforasta ne kaksi juonetta, jotka yritän yhdistää. Osittamiseen kuuluu osa tai jako eli se, mikä meidät erottaa. Minun osani ei ole sinun osasi. Mutta osittamiseen kuuluu myös osallistumisemme eli sanan vahvassa mielessä osan ottaminen johonkin.

Arvioisin siis, että arvostelemisen horisontissa nähdään hauras tasapaino kahden osallisuuden osatekijän välillä. Tuolla osittuvat omikseen minun ja sinun osuudet. Täällä me otamme osaa yhteiskuntaan.

Tämä oikea etäisyys vastapuolten välillä – liian lähellä toisiaan riidellessään ja liian kaukana toisistaan mitätöidessään, vihatessaan tai halveksiessaan – tiivistää nähdäkseni varsin hyvin arvostelemisen kahtalaisuuden. Yhtäältä se on päättämistä, epävarmuuden lakkauttamista, osapuolten irrottamista. Toisaalta se on osapuolten saamista tunnustamaan toinen toisensa eli sen, että kumpikin ottaa osaa samaan yhteiskuntaan. Siitä hyvästä oikeusjutun voittajalla ja häviäjällä tulisi molemmilla olla oma oikeutettu osansa tästä yhteistoiminnan keksinnöstä, joka on yhteiskunta.

Suomentanut Jarkko S. Tuusvuori⁶

Viitteet

[suomentajan huomautukset hakasuluissa]

* [Alkuteksti "L'acte de juger" ilmestyi *Esprit*-lehden numerossa 7/1992. Se painettiin uudelleen Ricceurin artikkelivalikoimaan *Le juste*. Esprit, Paris 1995, 185–92.

Otsikon verbi *juger* ("arvostella") pysyy tarkastelun ytimessä läpi esityksen. Se tarkoittaa päättämistä tai ratkaisemista tai tuomion langettamista tai (arvo)arvostelmaan lausumista sekä näihin tähtäävää toimintaa: koetelemista, arvioimista, kritisoimista, mielipidettä muodostavaa tutkimista.

Ranskan *juger* juontuu muun latalaisperäisen oikeuden terminologian tavoin roomalaisten substantiivista *ius / iuris* ("oikeus") ja verbistä *iudicare* ("käyttää oikeutta", "tuomita", "päättää", "ratkaista", "arvioida", "arvostella"). Tähän liittyvät latinan teosanat *iurare* ("vannoa vala"), *abiurare* ("valaehoisesti kieltää"), *adiurare* ("valaehoisesti myöntää"), *coniurare* ("yhtyä valaan" tai "liittoutua salaa"), *periurare* ("vannoa väärin"), *iniurare* ("loukata oikeutta" tai "tehdä väärin").

Nykyfilosofiassa "arvostelma" liittyy peruuttamattomasti Immanuel Kantin ns. kolmanteen kritiikkiin eli teokseen *Kritik der Urteilskraft* (1790/1793), jossa tutkitaan arvostelukyvyyn mahdollisuusehtoja. Kant pyrki yhdistämään aiemmat tutkimuksensa teoreettisen ja käytännöllisen järjen mahdollisuusehdoista. Avainkäsite *Urteil* tunnetaan ranskassa terminä *jugement*. Niin kuin ranskan *juger* myös saksan *urteilen* merkitsee muun muassa tuomitsemista.

Koska sana *juge* tarkoittaa tuomaria, *juger* on leimallisesti tuomarin teosana, tuomarointia. Verbillä myös ilmaistaan se, mitä eri tuomioistuimet tekevät: esimerkiksi valtakunnanoikeus *juge* valtiopetosasiat, työtuomioistuimien *juge* työriidat ja niin edelleen.

Juger on raskaasti säilytetty oikeudellisella, teologisella ja filosofisella painolastilla ja on silti perin arkista toimintaa: se voi tarkoittaa – kuten *iudicare*kin – jonkin katsomista joksikin arvaten, arvellen tai arvioiden, kuvitellen tai käsittäen.

Seuraavat esimerkit tiivistävät ehkä tehokkaimmin sanan monimerkityksisyyden. "Minä täytän velvollisuuteni ja tottelen kuninkaita. Heidän arvosteluseensa en osallistu.", sanoo Voltairin *Sémiramis*-tragedian (1748; ks. kriittinen editio toim. Jean-Jacques Olivier. Droz, Paris 1946, kolmas näytös, toinen kohtaus) henkilö ilmaisten, ettei hänen asiansa ole muodostaa tai lausua mielipidettä, arviota tai tuomiota hallitsijoista. "Arvostelkaamme ihmisten tekoja ja antakaamme Jumalan arvostella heidän uskoaan", kirjoittaa Rousseau (*Lettre à M. d'Alembert sur les spectacles* (1754; ks. kriittinen editio toim. M. Fuchs. Droz, Genève & Giard, Lille 1948) eriyttäen näin inhimillisen arvostelukyvyyn alueen ja jumalaisen tuomiovallan sfääriin toisistaan.)

1. [*Trancher*. Tässä kolmella sanalla suomennettu verbi tarkoittaa muun muassa lihan leikkaamista irti luista ja riidan poikki panemista.]
2. [Tässä määritellään siis verbin *juger* juridinen merkitys: *statuer en qualité de juge*. Teosana *statuer* tarkoittaa statuuttien, lakien tai säädösten, toimeenpanemista; latinan *statuare* merkitsi säätämistä ja päättämistä. Toisinaan *juger* määritellään tarkoitavaksi ensisijaisesti tuomarina olemista, toimimista, päättämistä, langettamista tai julistamista *décider en qualité de juge* | *prononcer en qualité de juge*.]
3. [*Opiner* (*opinion* = mielipide, näkemys). Harvinainen, latinan ajattele-

mista, olettamista ja kannan ottamista tarkoittavasta *opinari*-verbistä juontuva sana on ollut käytössä filosofiassa muun muassa C. S. Peircellä (*opine*) ja S. Albert Kivisellä ("opineerata").]

4. [Descartes, René, *Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta* (Meditationes de prima philosophia, 1650). Suom. Tuomo Aho & Mikko Yrjönsuuri. Teokset 2. Gaudeamus, Helsinki 2002.]
5. [Ks. Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns I* (1981). 4., tark. p. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1986, esim. 109, "tieteen, moraalin ja oikeuden, musiikin, taiteen ja kirjallisuuden kulttuurisista alajärjestelmistä" ja niiden rakentumisesta keskinäisen ymmärtämisen ja argumentoinnin varaan.]
6. Teoksessa Paul Ricœur, *Lectures I. Autour du politique*. Seuil, Paris 1991, 176–95.
7. ["*chargés de juger*" tarkoittaa neutraaleimmin oikeudellisesta arvioimisesta ja tuomitsemisesta vastaavia henkilöitä. Sillä on kuitenkin myös merkitys "olla ladattu, ahdattu, kuormitettu tai kyllästetty arvostelulla tai tuomitsemisella". Alkutekstin lainausmerkit nostavat esiin tätä konkreettisempaa puolta sanonnasta.]
8. ["[...] *cet arrêt – bien nommé* – [...]". Tässä toistuu jo mainittu ajatus arvosteluksesta katkaisuna, päätöksinä tai poikkaisuna. Päätös, säännös tai tuomio (*arrêt*) tarkoittaa kirjaimellisesti seisauttamista tai pidättämistä, arvostelemisen lopettamista.]
9. ["Yleisesti ottaen arvostelukyky on kyky ajatella yleiseen sisältyvää erityistä. Jos yleinen (sääntö, periaate, laki) on annettu, tähän yleiseen erityisen subsumoiva arvosteleminen on *määrittävää* [bestimmend] (silloinkin kun se suo transsendentaalisena arvostelukykyä *a priori* edellytykset, joiden mukaan tuon yleisen alaisuuteen voidaan subsumoida). Mutta jos on annettuna ainoastaan erityinen, jota varten pitää löytää yleinen, arvosteleminen on pelkästään *harkitsevaa* [reflektierend]." Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft* (1790/1793), Einleitung IV. Toim. J. H. von Kirchmann. Heimann, Berlin 1869, 16.]
10. John Rawls, *Oikeudenmukaisuusteoria* (A Theory of Justice, 1971). [Suom. Terho Pursiainen. Nootit Tuomas Nevanlinna. WSOY, Helsinki 1988.]
11. [Immanuel Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, 1797. Ks. kommentaarit Simone Goyard-Fabre, *La philosophie du droit de Kant*. Vrin, Paris 1996; Bernd Ludvig, *Kants Rechtslehre*. Meiner, Hamburg 1988; Allan D. Rosen, *Kant's Theory of Justice*. Cornell University Press, Ithaca 1993.]
12. [Lectures I. *Autour du politique*. Seuil, Paris 1992.]
13. [Vrin, Paris 1950. 2. p. 1967.]
14. [*Scheme of cooperation*. Pursiainen kääntää "yhteistoimintajärjestelmä". Rawls mts. 15.]
15. [Vrt.: "Kuta enemmän näin kansoja, joilla oli eri ilmasto, tavat, kieli, lait, erilainen kultti ja vaihteleva määrä älyä, sitä paremmin tajusin, että heillä kaikilla oli sama moraalinen perusta, heillä kaikilla oli sama karkea käsitys oikeudenmukaisesta ja epäoikeudenmukaisesta. Tunteimatta sanaakaan jumaluusoppia he olivat kaikki hankkineet tuon saman käsitteen aikana, jolloin järki avartui ja kehittyi, aivan niin kuin he olivat luonnollisella tavalla hankkineet taidon tehdä kantavia rakenteita tai valmistaa vestiajoneuvoja saamatta matematiikan opetusta.
Minulle valkeni siis, että tämä oikeudenmukaisen ja epäoikeudenmukaisen idea oli välttämätön, kun kerran kaikki olivat siitä yhtä mieltä, heti kun pystyivät toimimaan ja järkeilemään. Meidät muotoillut ylin äly on näin ollen tahtonut, että maan päällä vallitse oikeudenmukaisuus, jotta me voisimme elää täällä oman aikamme. [...] ei olisi ollut olemassa ainuttakaan yhteiskuntaa, elleivät ihmiset olisi käsittäneet ideaa jonkinlaisesta oikeudesta, joka on kaiken yhteiskunnan yhdysside. [...] Jonkin oikean tai oikeudenmukaisen käsite näyttää minusta niin luonnolliselta, niin universaalista kaikkien ihmisten saavuttamalta, että se on riippumatonta kaikista laeista, kaikista sopimuksista, kaikista uskonnoista. [...] Oikeuden idea vaikuttaa minusta ensisijaiselta totuudelta, johon myöntyy koko maailmankaikkeus siinä määrin, että kaikkein suurimmat rikokset inhimillistä yhteisöä vastaan tehdään turvautumalla oikeudenmukaisuuden tekosyyhyin. Suurin tai vähintäänkin tuhoisin rikoksista, joka siten on kaikkein eniten luonnon päämäärien vastainen, on sota, vaan ei ole sellaista hyökkääjää, joka ei värjäisi tihutyötään oikeudenmukaisuuden verukkeella. [...] Uskoakseni oikeudenmukaisen ja epäoikeudenmukaisen ideat ovat yhtä selkeät ja universaalit kuin terveyden ja sairauden, totuuden ja epätotuuden, säädyllyisyyden ja säädymättömyyden ideat. Oikean ja oikeudettoman rajoja on hyvin vaikea asettaa [...]".
Voltaire, *Le philosophe ignorant* (1766), XXXI (moraalista) & XXXII 32 (oikeuden käsitteestä). Julkaistu internetissä *Ceuvres complètes de Voltaire* -sivustossa: <www.voltaire-integral.com> (24/IV/05)
16. [Kiitos Jarkko Tontille kommentista käännöskäsikirjoitukseen.]